

УДК 159.94:351.746

Антон ДАЦКОВ,

*Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький*

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ МОТИВАЦІЙНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ НА ПІСЛЯЕКСТРЕМАЛЬНУ АДАПТАЦІЮ КОМБАТАНТІВ

У статті викладено результати емпіричного дослідження, які доводять взаємозв'язок мотиваційно-смыслової сфери особистості комбатанта зі станом його адаптації у післяекстремальний період. Зазначається, що стан адаптації комбатанта у післяекстремальних умовах більшою мірою пов'язаний з особливостями мотиваційно-смыслової сфери його особистості. При цьому характеристики мотиваційно-смыслової сфери особистості свідчать не стільки про дії екстремальних подій, скільки про явище переробки психічної травми, куди входять переоцінка колишніх цінностей, зміна ставлення до себе, до оточуючих, до світу.

Ключові слова: *мотиваційно-смыслова сфера, комбатант, адаптація, післяекстремальний період, особистість.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Дослідниками відзначається взаємозв'язок успішності реадaptaції у післяекстремальний період як з індивідними, так і індивідуально-психологічними особливостями людини. Поряд з цим достатньо слабо вивчена проблема взаємозв'язку мотиваційно-смыслової сфери особистості та стану адаптації і дезадаптації у післяекстремальний період. Вивчення особливостей мотиваційно-смыслової сфери особистості прикор-

донників, що брали участь в антитерористичній операції, у контексті проблеми її реадаптації, на наш погляд, дозволить суттєво просунути у вирішенні проблеми збереження психологічної цілісності та конструктивності особистості, самоактуалізації і сенсу життя, вибору адекватних копінг-стратегій у післяекстремальних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Результати досліджень українських і зарубіжних авторів проблеми адаптації та реадаптації в екстремальних умовах представників ризиконебезпечних професій (військовослужбовці, співробітники правоохоронних органів), біженці і вимушені переселенці, які постраждали від дій сепаратистів та російських військ на Луганщині та Донеччині, дозволили відзначити нерозривний зв'язок особистісних змін в екстремальних умовах з характером життєдіяльності особистості у післяекстремальний період. При цьому помічено, що екстремальний досвід у одних стимулює потужне особистісне зростання, в інших – стан “перманентної фрустрованості” і деструкції усіх сфер життєдіяльності. Саме у мотиваційно-смісловій сфері, смисложитєвих і ціннісних орієнтаціях закладено, на наш погляд, “особистісний адаптаційний потенціал” (О. Маклаков), що дозволяє актуалізувати позитивні можливості і “екзистенціальну мужність” особистості (Дж. Бьюдженталь, В. Франкл, С. Мадді), зберігати благополуччя і здоров'я (Є. Потапчук), здатність радіти і співчувати, з оптимізмом дивитися у майбутнє, керувати своїм життям (Д. Ольшанський). Можна припустити, що у першу чергу, смисловий та ціннісний компоненти мотиваційної сфери: смисловтратність, втрата майбутнього, звуження життєвих смислів, деформація життєвих цінностей пов'язані зі станом дезадаптації особистості.

Метою статті є виклад процедури та результатів емпіричного дослідження, які доводять вплив мотиваційно-сміслової сфери на реадаптацію учасників антитерористичної операції.

Виклад основного матеріалу дослідження. На першому етапі емпіричного дослідження за допомогою опитувальника соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда здійснювалося

вивчення рівня адаптації комбатантів у мирний час, у результаті чого було виявлено дві групи обстежуваних: адаптовані – комбатанти, які виявили високий рівень соціально-психологічної адаптації – 56 осіб (53,3 %) і дезадаптовані – прикордонники з низьким рівнем адаптації – 49 особи (46,7 %).

Ураховуючи мету дослідження, перша група отримала назву адаптивні (або група з високим рівнем адаптації), друга – дезадаптивні (або група з низьким рівнем адаптації). Домінуючим показниками для групи адаптивних військовослужбовців виявилися адаптація, самоприйняття, емоційна комфортність. На другому місці – прийняття інших, на третьому – інтернальність і прагнення до домінування. Для дезадаптивних військовослужбовців найбільші показники отримані за шкалою “прагнення до домінування” і “самоприйняття”, на другому місці шкали “прийняття інших” та “інтернальність”, найменші значення мають шкали “адаптація” та “емоційна комфортність”. Як стало видно при порівняльному аналізі результатів тесту, комбатанти адаптивної групи перевершують за всіма показниками дезадаптивних комбатантів. Найбільші відмінності виявлено за шкалами “адаптація”, “прийняття інших”, “самоприйняття”, “емоційна комфортність”, найменші – за шкалою “інтернальність”, незначущі відмінності мають місце лише для шкали “прагнення до домінування”. Математична обробка результатів обстеження за допомогою t-критерію Стьюдента дозволила визначити значущі відмінності у зазначених групах за усіма шкалами, крім шкали “прагнення до домінування”, що дозволяє їх вважати такими, що належать до різних вибірок.

Таким чином, можна стверджувати, що комбатанти з високим рівнем адаптації характеризуються середнім рівнем інтернальності, вони схвалюють і позитивно себе оцінюють, довіряють собі, вони є більш доброзичливими, очікують позитивного ставлення до себе оточення, тобто схильні сприймати себе і оточення більш позитивно, ніж комбатанти експериментальної групи. Комбатанти з низьким рівнем адаптації (дезадаптовані) характеризуються низьким рівнем самосприйняття, низьким рівнем емоційної комфортності, сприйняття інших. Обстежуваним обох груп однаково властиве прагнення до

домінування. Це свідчить про те, що у комбатантів обох груп існує схильність пригнічувати іншу людину, відчувати перевагу над нею, відсутня схильність до підпорядкування.

На другому етапі емпіричного дослідження вирішувалося завдання вивчення особливостей мотиваційно-сислової сфери дезадаптованих та адаптованих прикордонників з метою визначення взаємозв'язку параметрів мотиваційно-сислової сфери зі станом адаптації особистості у післяекстремальних умовах. У цьому зв'язку для вивчення особливостей мотиваційно-сислової сфери особистості важливим принципом є принцип детермінізму, висунутий С. Рубінштейном, згідно з яким сприйняття і переживання особистістю психотравмуючих подій залежить від її внутрішніх властивостей ("ядра"). У свою чергу, внутрішні властивості формуються залежно від попередніх зовнішніх впливів [1]. Принцип детермінізму С. Рубінштейна був доповнений О. Леонтьєвим, який підкреслював, що внутрішні властивості, діючи через зовнішні впливи, тим самим змінюють себе [2].

Таким чином, характеристики мотиваційно-сислової сфери особистості свідчать не стільки про дії екстремальних подій, скільки про явище переробки психічної травми, куди входять переоцінка колишніх цінностей, зміна ставлення до себе, до оточення, до світу. Специфіка мотиваційно-сислової сфери особистості сприяє або адаптації до нової реальності післявоєнного життя, або поглибленню стану дезадаптації. На цьому етапі дослідження здійснювалися порівняльний і кореляційний аналізи, а також контент-аналіз даних експериментальних методик, які відображають особливості і відмінності у мотиваційно-сисловій сфері прикордонників з високим (адаптовані) і низьким (дезадаптовані) рівнями адаптації.

Результати, одержані при факторному аналізі тесту осмисленості життя, дозволили Д. Леонтьєву, М. Калашнікову і О. Калашніковій зробити висновок про те, що осмисленість життя не є внутрішньою однорідною структурою [3]. Після первинної обробки даних загального показника осмисленості життя у комбатантів обох груп було виявлено, що у групі дезадаптивних комбатантів 54,3 % обстежуваних мають низький і нижче за середній рівні смисложиттєвих орієнтацій,

26,7 % – середній і 19,0 % – високий і вище за середній. В адаптивній групі у 58,0 % комбатантів виявили високий і вище за середній рівні смисложиттєвих орієнтацій, середній – у 28,3 % і 13,7 % – низький і нижче за середній. У групі адаптивних комбатантів було виявлено достовірно вищі показники, ніж у групі дезадаптивних ($p < 0,001$) за усіма шкалами, що свідчить про загалом високий інтерес до сенсу життя у прикордонників з високим рівнем СЖО, про насиченість їх життя і задоволеності справжнім.

Кореляційний аналіз рівнів адаптації та осмисленості життя виявив наявність сильного позитивного кореляційного зв'язку (0,71 при $p < 0,05$) між цими показниками. Найбільшу різницю було виявлено за шкалами “Локус контролю-життя” і “Процес життя” ($p < 0,001$). Тобто адаптовані комбатанти сприймають сам процес життя як цікавий, емоційно насичений, наповнений змістом, вони вірять у те, що людині надано можливість контролювати життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя (“Локус контролю-життя”). У групі дезадаптивних комбатантів показники за всіма шкалами достовірно нижче ($p < 0,05$), що свідчить про незадоволеність своїм життям у сьогоденні і невір'я у можливість їм керувати.

Це значить, що комбатанти адаптивної групи володіють достатньою свободою вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей, завдань, уявлень і сенсу життя (“Локус контролю-Я”). Для деяких дезадаптивних комбатантів, які не володіють достатньою свободою вибору, як видно з ретроспективної бесіди, сенсом життя стає прагнення повернутися до умов бойових дій, помститися за смерть товаришів, відчувати почуття причетності, “потрібності” (значущості). Суттєвих відмінностей за шкалою “Цілі у житті” не було виявлено ($p < 0,1$). Отже, обстежувані обох груп мають цілі у майбутньому, хоча значення за цією шкалою в адаптивних комбатантів є вищим, ніж у дезадаптивних. Коефіцієнт кореляції між значеннями, що характеризують шкали СЖО і значеннями рівня адаптації показують, що у групі адаптованих комбатантів сила взаємозв'язку вище, ніж у групі їх дезадаптованих колег.

У загальній психології інтерес до образу майбутнього, до передбачення майбутнього як феномен випереджального відображення втілюється у розробці Б. Ломовим і Є. Сурковим механізму антиципації, розвиненим українським психологом І. Батраченком [4]. Концепція власного майбутнього має особливе значення для процесів, пов'язаних з вибором, прийняттям рішень і постановкою життєвих завдань, у чому виявляється її антиципаційна функція.

Контент-аналіз твору “Мое майбутнє” здійснювався за такими параметрами: активність – фаталізм; конструктивність – деструктивність; реалістичність – нереалістичність образу майбутнього. Контент-аналіз написаного комбатантами обох груп твору “Мое майбутнє” свідчить про те, що в групі адаптованих майбутнє має найбільш активні, складні і сильні характеристики, ніж у групі дезадапованих, що свідчить про високий рівень життєвого прогнозування і активності процесу антиципації комбатантів з високим рівнем адаптації.

Комбатантам з високим рівнем адаптації притаманний адекватний, реалістичний образ майбутнього на відміну від комбатантів з низьким рівнем адаптації. У комбатантів з високим рівнем адаптації екстремальний досвід інтегрований (вірно “вписаний” і раціонально використовується) у майбутнє і справжнє мирне життя. Комбатанти з низьким рівнем адаптації, ймовірно, схильні до вторгнення екстремального минулого у післяекстремальне майбутнє, їх минуле не завершено, зв'язок зі своїм Я-колишнім не розірвано.

Отже, аналіз образу майбутнього дозволив установити такі переважання: у групі адаптивних обстежуваних – ознаки активності, реалістичність і конструктивність, як показників здатності до тимчасового прогнозування, готовності до подолання перешкод; у групі дезадаптивних – ознаки деструктивності, фаталізм і нереалістичність, що свідчить, з одного боку, про руйнівний характер установки на майбутнє, з іншого – про пасивність і слабкий регулюючий вплив образу майбутнього.

При проведенні вільного неформального інтерв'ю вибірково використовувався опитувальник з дослідження особистісного часу В. Ковальова. Проведений контент-аналіз частоти зустрічності “тема-

тичних” висловлювань у формалізованому інтерв’ю дозволив виявити у групі комбатантів з низьким рівнем адаптації: ідеї самозвинувачення (“синдром того, що вижив”), ідеї помсти (за загибель товаришів і страждання своїх близьких і товаришів по службі) з генералізацією агресії, ідеї загального спасіння і звільнення (“від російської агресії і небезпеки”), міфологізації бойового досвіду (своєрідна привабливість війни, визначення поняття війни, як “звільнення світу від скверни”, а себе – як месії цього звільнення), підозрілість, що свідчить про невідповідність смислів, пов’язаних з бойовим досвідом – мирним, буденним умовам життєдіяльності.

У групі адаптивних обстежуваних виявлено наявність центрації на теми сім’ї або роботи, ідеї родинного щастя, підвищення цінності сім’ї, життя як результату екстремального досвіду, позитивна оцінка бойового досвіду як нової можливості кар’єрного зростання, що дозволяє інтегрувати екстремальний досвід та пов’язані з ним життєві смисли у смисловий зміст життєдіяльності у післяекстремальних умовах.

З метою вивчення категоріальної структури, яка відображає ставлення комбатантів до свого майбутнього порівняно з минулим і сьогоднішнім, використовувався семантичний диференціал (В. Петренко). У післяекстремальній ситуації у людини формуються релевантні їй смислові новоутворення D-типу. Відбувається зміна смислової сфери у напрямку виникнення біполярної смислової структури, що створює смисловий конфлікт. Смисловий конфлікт характеризується наявністю суперечності між L- і D-смисловими системами, тобто у самій смисловій системі. Смисловий конфлікт є одним з основних особистісних чинників, що зумовлюють стан дезадаптації особистості. Тому частковий семантичний диференціал був застосований також з метою вивчення ставлення комбатантів до понять “життя” і “смерть”.

Як дескриптори поняття “життя” за допомогою методу спрямованого асоціативного експерименту в адаптованих комбатантів були виявлені: гармонія, оптимізм, матеріальна незалежність, успішність, радість, сімейне благополуччя, діти, дружина, ентузіазм, упевненість, успіх, стабільність, спокій, насиченість, процес, розставання, розчару-

вання, невдачі, надія та ін. Як дескриптори поняття “життя” у дезадаптованих комбатантів були виявлені: війна, бої, безвихідь, проблеми, відторгнення, розчарування, помста, порожнеча, товариші, друзі, боротьба за мир, справедливість, вина і т. д.

Як дескриптори поняття “смерть” у адаптованих комбатантів були виявлені: могила, труна, згорілий ліс, крик матері, кривавий ніж, безглуздість, самотність, пустка, страх, земля, несправедливість, втрата, депресія, вічність, чорнота та ін. Як дескриптори поняття “смерть” у дезадаптованих комбатантів були виявлені: війна, бій, втрати, кров, робота, злість, загиблий друг, хрест та ін. Для понять “життя” і “смерть” група адаптивних обстежуваних виявила більшу кількість асоціацій, ніж обстежувані з низьким рівнем адаптації, що свідчить про слабку диференціацію цих понять комбатантами з низьким рівнем адаптації.

Результати, отримані з допомогою факторного аналізу, дозволяють порівняти категоріальну структуру понять “життя” і “смерть” у двох групах комбатантів. Високі показники за факторами “оцінка”, “складність”, “сила”, “активність” категорії “життя” у групі адаптованих обстежуваних свідчать про організацію смислової сфери особистості навколо ідеї “життя”, що пов’язано із раціональною переробкою проблеми екстремальної ситуації, адекватного оцінювання досвіду бойових дій, позитивного ставлення до можливості його правильного застосування в умовах мирного життя.

Поняття “життя” у дезадаптованих комбатантів має низьку силу, упорядкованість, комфортність, активність. Цей факт пов’язаний з тим, що досвід смерті з поверненням у звичайний світ переривається, однак, фізичне повернення не завжди збігається з психологічним. Ці комбатанти продовжують жити поняттями і смислами, характерними для аномального досвіду, не відчуваючи радості життя, її насиченості, не привносячи у неї діяльної активності. Низька оцінка категорії “життя”, а також слабкість диференціації цієї категорії та категорії “смерть” у дезадаптованих комбатантів на відміну від адаптованих ($p < 0,001$) свідчить про знецінення для них поняття “життя”, недиференційованістю, слабкою мотиваційною силою і значущістю цих понять для дезадаптованих обстежуваних. Поняття “життя” у групі

адаптованих комбатантів має більш високу активність, силу й оцінку, ніж у групі дезадаптованих: порівняння середньогрупових оцінок показує значущі відмінності за усіма факторами (крім фактора “складність”) категорії “життя” ($p < 0,001$) в обох групах обстежуваних.

Таким чином, результати порівняльного, кореляційного і факторного аналізів дозволяють стверджувати, що значення шкал тесту СЖО, результатів методу інтерв'ю, твору “Мое майбутнє” та часткового семантичного диференціала в адаптованих і дезадаптованих обстежуваних суттєво розрізняються ($p < 0,001$, $p < 0,01$). Виявлено сильний кореляційний зв'язок (0,7–0,8) між рівнем адаптації та характеристиками смислів.

Методика М. Рокича використовувалася для аналізу структури цінностей, що перебувають в основі адаптації особистості. Метою дослідження було вивчення відмінностей у ціннісній сфері дезадаптивних і адаптивних комбатантів. Якісний аналіз ранжирування комбатантами обох груп термінальних цінностей дозволив виявити особливості розподілу цінностей-цілей у групі адаптивних і дезадаптивних прикордонників. Так, на першому місці у комбатантів з високим рівнем адаптації перебуває цінність “Щасливе сімейне життя”, друге місце у них посідає “Цікава робота”, третє – “Здоров'я”, четверте місце – “Любов”, на відміну від комбатантів з низьким рівнем адаптації, у яких на першому місці цінність “Продуктивне життя”, на другому – “Наявність хороших і вірних друзів”, на третьому – “Свобода”, на четвертому – “Щастя інших”. У групі комбатантів з низьким рівнем адаптації усі вищеперелічені термінальні цінності є найменш популярними. Непопулярними також для обстежуваних з низьким рівнем адаптації є такі цінності, як “Розвиток”, “Суспільне визнання”, “Щасливе сімейне життя”, “Матеріально забезпечене життя”.

Найбільш значущі відмінності між групами комбатантів були виявлені у виборі таких термінальних цінностей, як “Продуктивне життя” (1 місце у групі дезадаптованих комбатантів, 13 місце у групі адаптованих), “Щастя інших” (4 місце у групі дезадаптованих, 17 місце у групі адаптованих), “Щасливе сімейне життя” (1 місце у групі адаптованих, 9 місце у групі дезадаптивних), “Здоров'я” (3 місце у групі

адаптованих, 12 місце у групі дезадаптованих). Значущі відмінності виявлені також і у виборі таких термінальних цінностей, як “Любов”, “Пізнання”, “Краса природи і мистецтва”, “Творчість”. Вибір таких цінностей-цілей в обстежуваних групи з низьким рівнем адаптації, як “Продуктивне життя”, “Свобода”, “Щастя інших”, “Наявність вірних друзів” збігається з їхніми смисложиттєвими орієнтаціями: як з’ясувалося під час ретроспективної з ними бесіди, сенсом життя для більшості з них є повернення до умов бойових дій, помста за страждання, боротьба за порятунок людства від загрози війни, що зумовлює ігнорування вибору факторів “Здоров’я”, “Розвага”, “Краса природи і мистецтва”, “Творчість” (на відміну від групи обстежуваних з високим рівнем адаптації). Домінуючими цінностями у групі дезадаптованих прикордонників є “Продуктивне життя” (при цьому, як з’ясувалося під час бесіди, життя розцінюється представниками цієї групи обстежуваних, як продуктивне, якщо воно пов’язане зі службою, бойовими діями та здійсненням основних їм супутніх ідей), “Цікава робота” (війна), “Наявність хороших і вірних друзів” (товариші по службі, фронтове братерство), “Щастя інших” (готовність до самопожертви, взаємовиручка). У вибірці групи обстежуваних з низьким рівнем адаптації особливе місце посідають особи, у яких виявлено поєднання термінальних цінностей, що характеризується суб’єктивною значущістю абстрактно-ідеалістичних цілей і запереченням цінностей, необхідних для задоволення життєво важливих потреб. В адаптивних обстежуваних цінності-цілі орієнтовані на матеріальне та сімейне благополуччя, професійну самореалізацію, пізнання, творчість і задоволення (домінуючі шкали “Цікава робота”, “Щасливе сімейне життя”, “Здоров’я”, “Любов”, “Матеріально забезпечене життя”, “Пізнання”, “Розвиток”, “Творчість”, “Упевненість у собі”).

У групі з низьким рівнем адаптації виявлено тенденцію до неузгодженості у ціннісних орієнтаціях, яка полягає у таких суперечностях: заперечення значущості здоров’я, у тому числі заниження цінності власного життя за наявності соматичних проблем; прагнення до такої альтруїстичної цінності, як “щастя інших” при погіршенні відносин у мікро- і макросоціумі. Як з’ясувалося під час ретроспективної

бесіди з обстежуваними цієї групи, після пережитих екстремальних подій у деяких з них погіршилися стосунки в родині, з оточенням, змінився сенс життя, який тепер полягає у помсті за загибель товаришів по службі, за пережиті страждання, або у втіленні ідеї загального порятунку від сепаратистів на сході України.

За доступністю і значущістю у групі дезадаптованих комбатантів гармонізовано 6 з 18 цінностей. У групі адаптованих комбатантів відзначається висока ступінь гармонізації цінностей-цілей щодо доступності та значущості: 13 з 18. Аналіз інструментальних цінностей як засобів досягнення життєвих цілей дозволяє судити про те, що частина обстежуваних з низьким рівнем адаптації висуває на перший план цінності, які свідчать про ригідність, прагнення повернутися до умов воєнного часу, яке не підлягає коригуванню; небажання налагодження коректних міжособистісних взаємин. До значущих інструментальних цінностей обстежувани цієї групи віднесли “Сміливість”, під якою, як з’ясувалося під час бесіди з обстежуваними, розуміється невинуватеність, прагнення пережити гострі відчуття. Популярними інструментальними цінностями для цієї групи обстежуваних є також “Раціоналізм” та “Ефективність у справах”.

Для групи з високим рівнем адаптації характерні цінності, які свідчать про толерантні установки. Ці комбатанти до значущих інструментальних цінностей віднесли “Самоконтроль”, “Ефективність у справах”, “Широта поглядів”, “Терпимість до поглядів і думок інших”, “Життєрадісність”. Популярними для цієї групи обстежуваних є також такі інструментальні цінності, як “Чуйність”, “Старанність”, “Акуратність”. Отже, у цілому необхідно відзначити, що комбатанти з високим рівнем адаптації схильні бути більш терпимими, стриманими, дисциплінованими, уміють зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички, цінують почуття гумору; комбатанти з низьким рівнем адаптованості непримиренні до недоліків в інших людях і в собі, прагнуть до рішучих, самостійних дій, схильні стояти на своєму, не відступають перед труднощами, мають високий рівень домагань.

Висновки. Отже, проведене емпіричне дослідження дозволило виявити взаємозв'язок мотиваційно-сислової сфери особистості комбатанта зі станом його адаптації у післяекстремальний період. Стан адаптації у післяекстремальних умовах більшою мірою пов'язаний з особливостями мотиваційно-сислової сфери особистості комбатанта. Дискредитація гуманістичних цінностей, тимчасові децентрації, смисловтрата, дезінтеграція смислового досвіду, звуження сенсу життя, що характеризується гіперболізацією екстремального досвіду, ідей помсти, загального порятунку і фронтового братерства визначають низький рівень адаптації особистості у післяекстремальних умовах. Збереження таких смислів і цінностей, як щасливе сімейне життя, цікава робота, творчість, пізнання, активне діяльне життя, проектування кар'єри, адекватна оцінка і використання екстремального досвіду, успішний пошук оптимального сенсу життя обумовлюють наявність адаптаційної зони і високого рівня адаптації у післяекстремальний період.

Перспективи подальшої розробки зазначеної проблеми можуть мати на меті вивчення механізмів і темпорального аспекту адаптації та дезадаптації особистості комбатанта в екстремальних і післяекстремальних умовах; преморбідних особливостей його особистості, що зумовлюють характер змін мотиваційно-сислової сфери в екстремальних умовах; методів психокорекції з "адаптаційною зоною" осіб у післяекстремальних умовах для запобігання стабілізації негативних особистісних змін, розкриття та поглиблення позитивних змін з метою особистісного і професійного зростання, реалізації творчого, духовного потенціалу особистості комбатанта.

Список використаної літератури

1. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М., 1989. – В 2-х т. – Т. 2. – 323 с.
2. Леонтьев Д. А. От социальных ценностей к личным: социогинез и феноменология ценностей регуляции деятельности / Д. А. Леонтьев // Вести Московского ун-та. Серия 14 : Психология, 1996. – № 4. – С. 46–60.

3. Леонтьев Д. А. Факторная структура теста смысловых ориентаций / Д. А. Леонтьев, М. О. Калашников, О. Э. Калашникова // Психологический журнал, 1993. – Т. 14. – № 1. – С. 150–155.

4. Батраченко І. Г. Психологічні закономірності розвитку антиципації людини (філо-, соціо-, онто- та мікрогенез антиципування) : автореф. дис. ... д-ра психол. наук / Батраченко Іван Георгійович ; Дніпропетровський держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 1996. – 39 с.

Рецензент – доктор психологічних наук, професор Сафін О. Д.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2016.

Дацков А. В. Особенности влияния мотивационно-смысловой сферы на постэкстремальную адаптацию комбатантов

В статье изложены результаты эмпирического исследования, доказывающие взаимосвязь мотивационно-смысловой сферы личности комбатанта с состоянием его адаптации в постэкстремальный период. Отмечается, что состояние адаптации комбатанта в постэкстремальных условиях в большей степени связано с особенностями мотивационно-смысловой сферы его личности. При этом характеристики мотивационно-смысловой сферы личности свидетельствуют не столько о действии экстремальных событий, сколько о явлении переработки психической травмы, куда входят переоценка прежних ценностей, изменение отношения к себе, к окружающим, к миру.

Ключевые слова: *мотивационно-смысловая сфера, комбатант, адаптация, постэкстремальный период, личность.*

Datskov A. V. The effects of motivational and sense sphere on combatants' postextreme adaptation

It has been particularly emphasized in the article that although the researchers have found a correlation between the success of rehabilitation in postextreme period and individual psychological features of a person, the problem of correlation between the motivational and sense sphere of the individual and the state of adaptation and disadaptation in postextreme period has nevertheless been studied rather poorly. The study of the

characteristics of motivational and sense sphere of the personality of the border guards, who took part in the counter-terrorist operations, in the context of adaptation to peaceful life, will allow significant progress in solving the problems of maintaining psychological integrity and fortitude of personality, self-actualization and meaning of life, the choice of adequate coping strategies in the conditions of post-traumatic adaptation.

Peculiarities of motivational and sense sphere of personality reflect not so much the effects of extreme events, as the phenomenon of mental trauma processing, which includes the reevaluation of the previous values, change of the attitude to oneself, to others, to the world. Specificity of motivational and sense sphere of personality contributes to or may adapt to a new reality of post-war life, or may enhance the status of disadaptation.

The author highlights the inextricable link of personality changes in extreme conditions with the nature of personality's life in postextreme period. This extreme experience can both stimulate a powerful personal growth, and create the state of "permanent frustration" in all the spheres of life.

Empirical research has identified a relationship of motivational and sense sphere of the combatant's personality with his state of adaptation in postextreme period, which is more closely connected with peculiarities of motivational and sense sphere of his personality. Discrediting of humanistic values, temporal decentration, loss of the meaning, disintegration of the sense experience, the narrowing of the meaning of life that is characterized by extreme exaggeration of experience, ideas of revenge, universal salvation and the front brotherhood determine the low level of adaptation of the individual in postextreme conditions. The conservation of such meanings and values as a happy family life, interesting job, creativity, knowledge, active life, career building, adequate assessment and use of extreme experience, a successful search for the optimal meaning of life is responsible for the adaptation zone and a high level of adaptation in postextreme period.

Thus, semantic and axiological components of the motivational sphere: the loss of the sens, the loss of the future, the narrowing of life and deformation of life values are associated with a combatant's disadapted personality. The author considers the prospects for further development

of this problem to be the following: study of techniques for preventing the stabilization of the negative personality changes, disclosure and deepening of positive changes for the purpose of personal and professional growth, the implementation of creative and spiritual potential of the combatant's personality.

Keywords: *motivational and sense sphere, combatant, adaptation, postextreme period, personality.*